

Можна, до речі, припустити, що назва *варяги* виникла взагалі не на острові Рюген і ще до приходу кельтів-рутенів, а на поморському узбережжі, яке гостро потребувало захисту від данців та інших нападників, незалежно від кельтів-рутенів, а на них як хоробрих і вправних воїнів була тільки перенесена. Більше того, сам прихід кельтів-рутенів на Рюген, можливо, був викликаний інформацією про потребу в охоронцях.

А вже кельти-руси, ставши русоварягами, були як найкращі охоронці запрошені й до охорони візантійського імператора. Вони потрапляли до Візантії шляхом з варяг у греки, привізши туди й своє ім'я *Βάραγγοι* чи *Ρως Βάραγγοι*, *Ρασοβαράγγοι*. Уже з Візантії назва *варяги* прийшла й до скандинавів, на що вказує семантика дісл. *væringjar* («нормани на службі у візантійського імператора»). Запозичений характер цього слова доводиться граматичною та етимологічною його ізолюваністю в скандинавських мовах, відсутністю в пам'ятках давньошведської мови, хоч норманісти вважають саме Швецію батьківщиною варягів.

Загальний висновок, завдяки слухним семантичним спостереженням та з'ясуванню реальної ситуації постання назви, звучить цілком переконливо: «Таким чином, ми вважаємо, що назва *варяги* виникла в середовищі прибалтійських слов'ян і первісно означа-

ла “воїни-охоронці прибалтійських слов'ян” (назва варяги-руси — “воїни-охоронці острова Рюген”). Візантійці, наймаючи варягів-русів (воїнів-охоронців острова Рюген) в імператорську охорону (як найкращих у світі воїнів-охоронців), перейняли їхню слов'янську назву, але в них ця назва (*Βάραγγοι Ρως*, частіше просто *Βάραγγοι* або *Ρως*) означала вже “охоронці візантійського імператора почали служити й інші нормани (жителі Півночі, північани), а не тільки варяги-руси, і на них також поширилася назва *Βάραγγοι*, яку вони зберігали, повертаючись на батьківщину» (с. 109).

Говорячи ж у цілому про фундаментальну не за обсягом, а за змістом монографію В. Г. Складенка «Русь і варяги», не можна твердити, що вона повністю, стовідсотково розв'язала проблему. Але зате цілком упевнено можемо сказати, що вона містить найкращу на сьогоднішній день, найґрунтовнішу з існуючих концепцію постання назви *Русь* і назви *варяги*. А ще можемо твердити, що монографія концептуально, остаточно вивела норманську гіпотезу за межі сучасної науки.

Ю. КАРПЕНКО
(Одеса)

Горпинич В. А.

АНТРОПОНИМИЯ ДРЕВНЕГРЕЧЕСКОГО ЯЗЫКА Монография // Ономастика и апеллятивы.

Днепропетровск : ДНУ, 2006. — Вып. 27. — 332 с.

В. О. Горпинич, глибокий знавець похідних утворень від українських топонімів, включив у коло своїх інтересів антропонімію — спочатку українську, потім узагалі слов'янську. А після серії статей з тієї ж теми видав солідну монографію «Антропонімія давньогрецької мови». Монографія видана російською мовою — «з надією на те, що її буде легше прочитати читачам Греції, Італії, Франції» (с. 15). Уважно опрацювавши відомий двотомний словник Й. Х. Дворецького (1958) з додченням даних словника Бензелера (1881), В. О. Горпинич зібрав з цих джерел 1100 чоловічих імен і 250 жіночих. Від Гомера (за сучасними даними — VIII ст. до н. е.) та пародії на його «Іліаду» — «Батрахоміомехі» (нині датується понайдавніше VI ст. до н. е.) до Секста Емпірика (II ст. н. е.) нако-

пичені в зазначених словниках імена за тисячоліття добре фіксованого існування давньогрецької мови стали предметом уваги, дослідження й знахідок В. О. Горпинича.

До знахідок ученого передусім хочеться віднести досить послідовне історико-генетичне й типологічне зіставлення розмаїтих онімійних даних давньогрецької мови з українською, російською та іншими слов'янськими, а з їх допомогою — і з праслов'янською мовою, що була сучасницею давньогрецької, але писемної фіксації не одержала. Так, говорячи про давньогрецькі композитні антропоніми, вчений виділяє: 1) тільки препозитивні корені (Mega-: Megabates), 2) тільки постпозитивні корені (-font-os: Ksenofontos), 3) корені гермафродитного характеру, що могли займати позицію і дери-

ванта, і дериватора (Andr-: Androkles, Aleksandros).

Такі самі типи композитних антропонімів, відзначає вчений, наявні і в слов'ян, пор. укр. *Любомир* — *Миролоб* тощо. Л. Р. Осташ багато їх фіксує і в чеській мові. Висновок: «це дає підстави вважати активне функціонування особовоіменних композитів і гермафродитний тип частини композитних коренів характерною рисою праслов'янської (дохристиянської) антропонімії, що збігається з давньогрецькою» (с. 96–97).

Розглядаючи творення відандронних жіночих імен, щедро представлених у давньогрецькій антропонімії, В. О. Горпинич надійно обґрунтував наявність флексій-суфіксів, тобто такого синкретичного словотвірного способу, у якому флексія виконує дериваційну функцію: *Asios* — *Asia*, *Pandion* — *Pandie*, *Chryses* — *Chryso* тощо. Присутність подібних утворень і в слов'янських мовах (пор. укр. *Мирослав* — *Мирослава*, *Богдан* — *Богдана*, *Корнелій* — *Корнелія*) доводить, що цей словотвірний спосіб сягає праїндоевропейського рівня (с. 247–250). Подібних типологічних зіставлень, а на їх базі — генетичних висновків у монографії В. С. Горпинича значна кількість, і такі зіставлення істотно збагачують порівняльно-історичне мовознавство.

Цінним у праці є також послідовне, у найдрібніших рисах, розмежування антропонімійних і доантропонімійних процесів. Розглянемо з цього погляду питання про антропонімійні композити. У монографії є підрозділ «Композити чоловічих особових імен» (с. 94–103). І є таке, серед інших, зауваження: «ім'я *Aleksandros* — композит, оскільки утворене складенням коренів *Aleks-* і *-andr-os*» (с. 94). А на с. 228 автор наголошує: «у системі антропонімії він (композитний спосіб словотвору. — *Ю. К.*) не був реалізований, його витіснив семантичний спосіб антропонімізації апелятивів». І, зокрема, дає таку кваліфікацію походження імені *Aleksandros*: «утворене від ад'єктива *aleks-andros* — той, що захищає, відбиває, обороняє» (с. 111). Протиріччя? Тільки на перший погляд. Антропонім *Aleksandros* справді композит, але композит генетичний, утворений на доантропонімійному апелятивному рівні. Цей апелятив, до речі, фіксується в словнику Й. Х. Дворецького окремо від тотожного імені. І вже в антропонімію цей композит-апелятив перейшов шляхом переосмислення, як визначає В. О. Горпинич, — семантичним способом антропонімізації апелятивів. Колись ми пропонували для позначення такого (лексико-семантичного) способу словотворення термін *мезонімія*, але він чомусь не прижився.

Власне, на ґрунті концепції В. О. Горпинича може розгорнутися ціла дискусія.

Адже вчені переважно констатують, що *Aleksandros* чи подібне утворення є композитом і на тому зупиняються, як це робить, зокрема, відомий литовський мовознавець Юозас Юркенас. До того ж, наприклад, для імен *Nikolaos* «переможець народів» чи *Theodoros* «Божий дар» (укр. *Микола*, *Федір*) словник Й. Х. Дворецького відповідних апелятивів не подає. Але це не означає, що їх не існувало. Імовіріше, вони були в давньогрецькій мові, але до текстів, які збереглися, не потрапили.

Тут доречно буде паралель з топонімією. Чим глибше вивчаються топоніми, тим менше стає їх генуїнних інтерпретацій, тобто спроб розглядати їх як власні назви від самого утворення. Виявляється, спочатку був термін, апелятив, а далі він топонімізувався, став з апелятива онімом. Це добре показав О. М. Трубаčov і яскраво підтверджують у своїх розвідках В. П. Шульгач, С. О. Вербич та інші топонімісти. Те саме бачимо у прізвищах. Думка про перетворення саме апелятивів у прізвиська й далі у прізвища ґрунтовно узasadнена В. А. Никоновим. Чому особові імена мають бути винятком? Не тільки давньогрецьке *Aleksandros*, а й слов'янське *Вълкъ*, *Малуша*, й досі збережене *Володимир*, *Станіслав* та ін. теж колись були апелятивами, а вже потім стали антропонімами. Висновок В. О. Горпинича, що «спосіб семантичної антропонімізації в давньогрецькій мові був найпоширенішим, регулярним і продуктивним способом творення чоловічих особових імен на базі апелятивної лексики» (с. 227) є слухним і достатньо обґрунтованим.

Учений докладно розглядає гендерну антропонімічну проблему, аналізуючи структурну й семантичну розбіжність давньогрецьких чоловічих та жіночих імен. Уже відзначалося творення жіночих імен від чоловічих. Таких утворень є 50, тобто 20 % від збереженого запасу жіночих імен, тоді як протилежний словотвірний процес трапляється в поодиноких випадках, пор. *Медей* (дружина Ясона) і їхній син *Медей* (с. 65).

Другою структурною розбіжністю було те, що серед чоловічих імен різко переважали композити (апелятивного походження), а серед жіночих імен композитів було менше. Якщо поррахувати й утворення від чоловічих імен, і наймення богинь, то загалом жіночих імен-композитів у греків було близько 50 % (с. 311). Але прості жінки переважно мали обходитися ім'ям з одним коренем. Чоловічі імена, відповідно до істотної нерівноправності в Давній Греції чоловіків та жінок, мали бути поважнішими й інформативнішими: одного кореня виявлялося замало. Жінки ж залишалися другорядною, залежною частиною суспільства, тому не взяті від чоловічих

імен, а власне жіночі композитні імена (утворені знову ж таки шляхом семантичної антропонізації) з'являлися в особливих випадках: *terpsichoros* «той, хто любить танцювати» > *Terpsichora* — чоловічий рід прикметника заступається на жіночий, і то увесь словотвір. Але ж *Terpsikhora* — це не просто жінка, а богиня танцю, одна з муз. Зазначимо принагідно, що В. О. Горпинич узагалі розглядає всі теоніми, починаючи від Зевса, у складі антропонімів, хоч водночас паралельно аналізує 12 провідних олімпійських богів ще й окремо (с. 240–242).

Учений докладно (докладність — загальна прикмета всієї рецензованої монографії) аналізує давньогрецькі патроніми й матроніми, тобто наймення дітей за іменем батька, значно рідше — матері або ж наймення нащадків за іменем предка. Виконаний аналіз дозволяє висновувати: «В давньогрецькій мові патроніми характеризувалися високим ступенем словотвірної продуктивності. Без перебільшення можна сказати абсолютним» (с. 42–43). Але при цьому давньогрецькі патроніми слушно зіставляються з українськими прізвищами типу *Петренко, Петрук*, а не з російськими по батькові. Щодо останніх лише зазначено, що «давньогрецькі патроніми були провісниками східнослов'янських форм по батькові» (с. 43). Провісниками були, але функції по батькові в антропоформулі не виконували, хоча чимало російських антропонімів, у тому числі й провідних, пишуть, що виконували. Адже до появи прізвищ в українській мові форми *Петренко, Петрук* були саме патронімами, тобто допоміжними, додатковими найменнями, але не формами по батькові. Це — генеральна лінія розвитку майже всіх індоєвропейських мов: при імені людини утворювався уточнювальний патронім, який згодом ставав прізвищем, спадковим найменням родини, а не по батькові. Переважна більшість прізвищ у германських мовах витворилася саме так, пор. прізвища *Джонсон, Андерсен*, де суфіксоїди *-сон, -сен* означають «син». Розвиток прізвищ із збереженням по батькові — не норма, а виняток, відхилення від норми, якого не знає грецька мова, але яке з різних причин, переважно соціальних, трапилося в російській мові й індукувало аналогічний процес у ряді інших мов, у тому числі в українській. Узагалі вчений приділив багато уваги дериваційним можливостям давньогрецьких особових імен, виділивши навіть відповідний спеціальний підрозділ (с. 50–65). Від імен людей і значно ширше — богів творилися як пропріативи, так і апелятиви. Крім патронімів і матронімів та андронімів (жіночих імен, що утворені від чоловічих), особові імена також могли творити топоніми (донька титана Кея *Asteria* < as-

terias «зірчатий» дала своє ім'я острову Делос, бо перетворилася на цей острів, рятуючись від Зевса: острів, отже, давніше називався *Астерією*, звідки назва ще одного острова, згадуваного Гомером — *Астерида*), хрематоніми (славнозвісний корабель «*Арго*», що його спорудив *Аргос*, чи *Арг*, Ясонові для пошуку золотого руна, пор. і назву корабля Клеопатри «*Антонида*», дану на честь римського полководця Марка *Антонія*), ідеоніми (Гомерова «*Одіссея*» від імені *Одіссея*), хрононіми (св'ято *Afrodісія* на честь *Aфродіти*, св'ято *Egōtidia*, чи *Egōtica*, на честь *Ерота*).

Від особових імен, включаючи й божевистенні, греки утворили також чимало апелятивів. Це — посесивні прикметники (*Daidaleios* «дедалів»), позначення послідовників, учнів чи супротивників (*Platōnikos* «платонівець»), процесуальні іменники (*adōnismos* «плач за *Адонісом*»), процесуальні дієслова (*dēmōsthenizō* «наслідувати *Демосфена*») тощо.

В. О. Горпинич вивчив давньогрецьку антропонімію уважно, із залученням усього масиву збережених матеріалів, змістовно описав її в чотирьох розділах: «Давньогрецька ономастика», «Давньогрецька антропонімія», «Чоловічі особові імена», «Жіночі особові імена». Увага до деталей допомогла йому виявити й ряд не дуже помітних, але суттєвих явищ. Так, встановлено семантичне (безафіксне) творення особових імен від апелятивів, яке супроводжується зміною наголосу (с. 228–229): *leukós* «світлий, білий» > *Leúkos* — особове ім'я. По суті, вчений відзначив ще один спосіб творення особових імен у давньогрецькій мові — акцентуаційний. Наявний він і серед українських прізвищ (*коваль* > *Коваль*), де його описала О. П. Григорук.

Говорячи про панування безафіксного способу творення особових імен (семантична антропонімізація), учений водночас приділяє належну увагу й афіксальній деривації. Так, лише серед чоловічих імен він виділяє й докладно розглядає 17 словотворчих суфіксів (с. 322), які могли вживатися і в апелятивній лексиці ще в індоєвропейські часи (с. 231), а в більшості наявні і в сучасних слов'янських мовах. Послідовна греко-слов'янська антропонімія типологія приводить ученого до думки, що з'являється в кількох місцях монографії як її лейтмотив: «Наявність спільних способів творення антропонімів у давньогрецькій та слов'янських мовах сучасного історичного стану дає підстави припустити функціонування цих способів і в праслов'янській мові» (с. 268).

У монографії В. О. Горпинича не така вже рідкість — друккарські огріхи. Діалог «Про пізнання» («*Theaitētos*») написав, виявля-

ється, не Платон, а Плутон (с. 57). Ім'я богині забуття Lēthē, правильно передане на с. 291, в іншому місці (с. 65) записане як Lētē (ім'я — від уславленої річки забуття в Аїді Лети). Бог моря й мореплавства Poseidōn транскрибується то як *Посейдон*, то як *Посидон* (с. 240 та ін.) тощо. У книзі трапилося кілька українізмів, а вона ж написана, нагадаємо, російською мовою. Так, регулярно замість рос. *гречанка* вживається лексема *грекня*, пор. ще *двоина* замість *двойственное число* (с. 312), *из праславянским* замість *с праславянским* та ін. Є і просто недогляди. Наприклад, підрозділ «Зооніми» починається реченням «Зооніми — вид ойконімів» (с. 37), хоч автор прекрасно знає, що це вид онімів, а ойконіми, назви поселень, — інший їх вид. В іншому місці сплутано мови сатем і кентум (с. 81).

Але все це — саме технічні огріхи й недогляди. Вони не відбивають думок автора. Суть, зміст монографії — це розкриття нових шляхів антропонімічних досліджень. Книга містить насичені й ґрунтовно побудовані етимологічні словники давньогрецьких чоловічих (с. 103–225) та жіночих (с. 268–304) імен. Розглянуто всі способи словотвору антропонімів, з аналізом усіх використуваних суфіксів та суфіксів-флексій (і просто флексій) і всі деталі їх сполучуваності та уживаності. І все це супроводиться концептуальними думками, що вносять чимало нового в антропоніміку і взагалі в науку про мову. У цілому монографію В. О. Горпинича слід визначити як помітне досягнення української ономастики.

Ю. КАРПЕНКО
(Одеса)

Кочерган М. П.

ОСНОВИ ЗІСТАВНОГО МОВОЗНАВСТВА

К. : ВЦ «Академія», 2006. — 424 с.

Напрямок зіставного мовознавства в Україні тривалий час залишався без узагальнювальних праць, у яких можна було б знайти методологічні й методичні засади цієї дисципліни, її мету й завдання, принципи й підходи, а також відповіді на багато інших питань, пов'язаних із зазначеною сферою наукової діяльності. В останні роки на гуманітарних факультетах вищих навчальних закладів курс «Основи зіставного мовознавства» поступово переходив із дисципліни за вибором в обов'язкову, хоча ґрунтовного науково-методичного забезпечення стосовно цього досі не було.

Книга М. П. Кочергана «Основи зіставного мовознавства» є своєчасною працею, спрямованою на розв'язання проблем висвітлення найважливіших спільних і відмінних ознак мов світу на всіх рівнях структури. Підручник добре структурований. Він містить 4 логічно організованих розділи.

Перший розділ «Загальні питання зіставного мовознавства» присвячений теоретичним засадам цієї наукової галузі, формулюванню її предмета і завдань, об'єкта дослідження. Тут обстоюється доцільність терміна *зіставне мовознавство*, аргументуються можливість та необхідність зіставлення будь-яких мов незалежно від типологічної структури, зазначається, що їх може бути не тільки 2–3, а й більше, доводиться, що зіставлення можуть бути корисними як у діахронічному,

так і в синхронічному плані. По суті, теоретичний розділ М. П. Кочерган намагається подати за тією традиційною схемою, яку наслідують практично всі автори підручників, але у викладі положень аналізованої праці є своя важлива відмінність.

Якщо перед укладачами підручників з цієї чи іншої галузі лінгвістики переважно постає проблема вибору слушного несуперечливого погляду з численного розмаїття наукових підходів до певної теоретичної проблеми, то авторів «Основи зіставного мовознавства» здебільшого доводиться формулювати основні положення цієї дисципліни самотужки. Щоб продемонструвати самостійність зазначеного лінгвістичного напрямку та його відмінність від суміжних галузей, порівняльно-історичного мовознавства, типології, перекладознавства тощо, у підручнику обстоюється власний метод дослідження, формулюються основні принципи та етапи зіставного аналізу, простежуються глибинні корені цієї лінгвістичної дисципліни, яка бере початок від праць Паніні (IV ст. до н. е.) та М. Варона (400 р. до н. е.). Автор показує, що нинішнє зіставне мовознавство є зв'язковою ланкою між фундаментальною лінгвістикою і прикладними аспектами мовознавства.

Перший розділ чітко відмежовує зіставне мовознавство від суміжних дисциплін, дає уявлення про доцільність / недоцільність тих або інших зіставних пошуків, дозволяє